

TURIZMUSRA ALAPOZOTT TERÜLETFEJLESZTÉSI MODELL KIALAKÍTÁSA A HATÁRMENTI TÉRSÉGEKRE VONATKOZÓAN

¹Nagy Dávid – ²Horeczki Réka – ³Lados Gábor

¹tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; nagy.david@krtk.hun-ren.hu

²tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu

³tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; lados.gabor@krtk.hun-ren.hu

DOI: 10.15170/terinno.2023.16.02.04

Absztrakt

A tanulmány alapvetően elméleti, összegző megközelítést alkalmaz. Elsősorban az eddig megismert kutatások eredményeinek figyelembevételével kívánja egy új területfejlesztési modell elméleti kereteit meghatározni. Az elméleti alapvetések közül meghatározó jelentősége van a határmenti térségek lehatárolásának, a határon átnyúló együttműködés értékelésének. A kereskedelem és a vendéglátás, illetve a helyi termék és helyi élelmiszer fogalmának tisztázása is hozzájárul a tárgyilagos értelmezéshez.

A tanulmány célja egyes gazdaságilag és társadalmilag hátrányosabb pozíciójú határmenti térségek felzárkózási lehetőségeinek felmérése, ezen területek problémáinak azonosítása, az egyes hátrányok leküzdésének elméleti megalapozása. A kutatásban megvizsgáljuk, hogy mik lehetnek egy a kulturális örökségen alapuló területfejlesztési modell alkalmazásának feltételei, milyen adottságokkal kell rendelkeznie az adott térségnek. A tanulmányban bemutatásra kerülő modell segítségével olyan turisztikai fejlesztéseket és a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési eszközöket lehetséges kidolgozni, amelyek jelentős területfejlesztési hatást tudnak elérni a környezetükben.

Kulcsszavak: határmenti térség, területfejlesztés, turizmus, népességváltozás

CONCEPTUALIZING A TOURISM-BASED SPATIAL DEVELOPMENT MODEL FOR BORDER AREAS

Abstract

This study is focusing on spatial development in a theoretical and summarizing context. It aims to define, based on previous research results, the theoretical framework of a new spatial development model. Among the theoretical principles, the delimitation of border regions and the evaluation of cross-border cooperation are of crucial importance. The clarification of the concepts of trade and hospitality, local products and local food also contributes to an objective interpretation.

The study aims to assess the potential routes of economically and socially disadvantaged border regions for development, to identify the problems of these areas and to provide a theoretical basis for overcoming certain handicaps. The research will examine the conditions for applying a model of territorial development based on cultural heritage, and the characteristics that are needed at the regional level. The model presented in the study will help to develop tourism development and related development tools that can achieve a significant territorial development impact within their region.

Keywords: border area, spatial development, tourism, population change

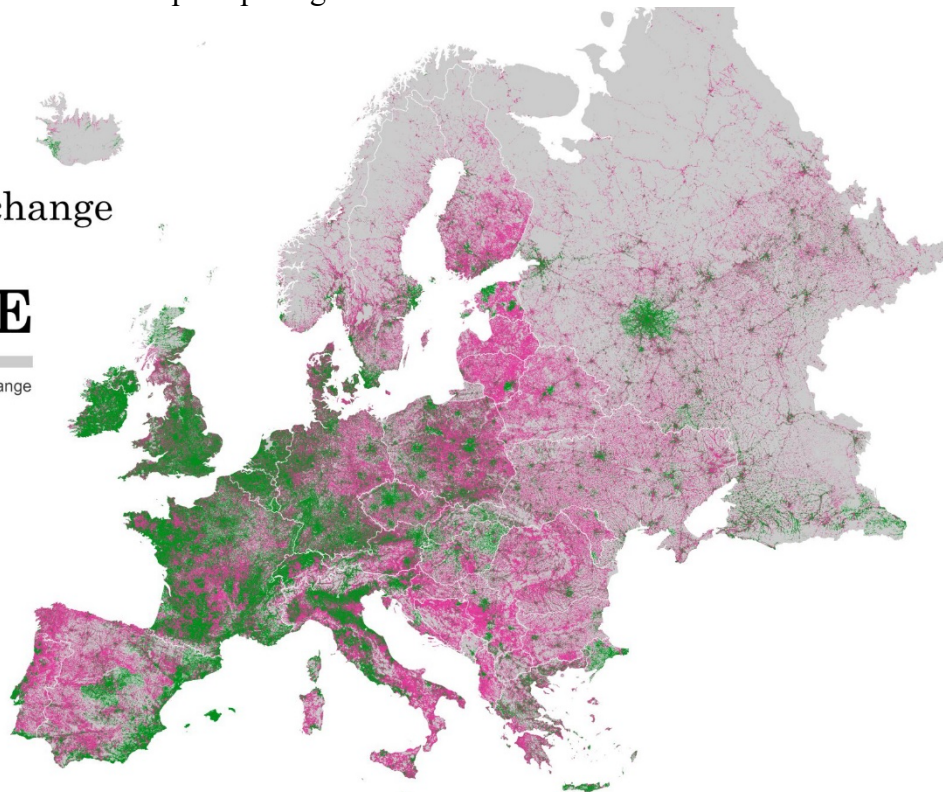
1. Bevezetés: A turizmus fejlesztő szerepe a vidéki térségekben

Európa már évek óta együtt él az elöregedő társadalom, a munkaerő-migráció és a népességfogyás kihívásával (LADOS-HEGEDŰS 2016; KOVÁCS-TAGAI, 2021). A demográfiai válság különösen Közép-Európát fenyegeti (1.ábra), mivel a népességfogyás nemcsak a vidéki területeket, hanem a városokat is érinti (COPUS et al., 2020, HORECZKI-SZABÓ 2022). Mindezen folyamatok gazdasági és társadalmi következményei mellett erős környezeti és kulturális hatások is tapasztalhatók (HIDALGO – HORECZKI 2022; GONDA 2021). A recesszió korát éljük, és a Covid-19 időszak számos társadalmi és jóléti kérdést új megvilágításba helyezett. A vidéki területek és e területek központjaiként funkcionáló kisvárosok szerepe átértékelődött, sok tekintetben újfent a nagyvárosi élet alternatívájaként jelentkezett. A vidéki térségek gazdasági helyzete a népességfogyás és migráció miatt egyre nehezebb helyzetbe kerül, veszélyeztetve az ott élő emberek megélhetését, alapvető életkörülményeit. A rurális térségek népességmegtartó képessége gyengül, a mezőgazdaság modernizációja, gépesítése magában hordozza azt, hogy egyre kevesebb embernek biztosít megélhetést. Európa-szinten a vidékről városba való ingázás még mindig megfigyelhető, azonban a Covid-19 okozta változások egy lassú irányváltást prognosztizálnak. Az agrárgazdaság támogatásával próbálják lassítani a vidéki térségek kiürülését, a generációváltások előkészítését (KOÓS 2022). A még ma is jellemzően agrártérségként funkcionáló területek viszonylag ép természeti környezettel rendelkeznek, amelyek a megőrzött kulturális tradícióikkal együtt a turizmusban attrakciókká fejleszthető. A falusi turizmus kitűnő lehetőségnek bizonyult a vidék gazdaságának fellendítésére (FEKETE 2016). A turizmus „húzó-ágazatként” jelentős tovaryűrűző, más szektorokat és tevékenységeket fejlődésre ösztönző, ún. multiplikátor hatásával alkalmas a vidéki régiók gazdaságának és társadalmának megmozdítására, fejlődési pályája irányítására (DROTÁR et al. 2016; GONDA 2021). A vidéki turizmus fejlesztése bekerült a területfejlesztők eszköztárába is, mivel a helyi gazdaságfejlesztés számára is mérhető pozitívumokkal jár.

1.ábra: Európa népességváltozása 1990-2020 között

Population change
(1990-2020)
EUROPE

Growth Decline No change

©2023 Milos Popovic (<https://milospopovic.net>)
Data: Global Human Settlement Layer - population grid (R2023) at 3 arcsec

Forrás: POPOVIC 2023

A turizmus és a vidékfejlesztés összefüggésében különösen nagy hangsúlyt kapnak a társadalmi tényezők. A turizmus által indukált folyamatok nemcsak a turisták számára tehetik vonzóvá a vidéket, hanem megerősíthetik a helyi lakosok adott területre vonatkozó identitását és értéktudatát (SPIEGLER 2012). A területfejlesztés tehát mára már felismerte a térségek belső erőforrásainak fontosságát, azokat a helyi alapanyagokat, termékeket, termelési kultúrákat amelyek a térség értékleltárában is fellelhetőek. A turizmusfejlesztés szempontjából helyi erőforrásnak tekinthetők a kulturális értékek, az autentikus kínálati elemek, a helyi identitástudat és a helyi hagyományos technikák, valamint a helyben termelt termékek (MIKHÁZI et al. 2018). A fejletlen és erőforrásban szegény térségek alapot adhatnak a nem tömegturizmust megcélzó, de a jelenlegihez képest jóval nagyobb térségi gazdasági szerepet betöltő turizmus kialakításához és fokozatos fejlesztéséhez (LAMPEK-TÉSITS 2021).

A helyi természeti értékek és a kulturális örökség kisebb attrakcióinak tematikus útként történő bemutatása, fenntartható módon képes fejlődést generálni, ami sikeres alternatívája lehet a koncentrált attrakció fejlesztésnek (PENTZ 2023). A szálláshely fejlesztés területén a kevésbé frekvenciált turisztikai desztinációk, nehezen tudják a nagyobb szálloda beruházásokat megvalósítani, a befektetőket a térségbe vonzani. Ezért a szálláskínálat fejlesztése elsősorban a kisebb magán szálláshelyek létrehozásával, bővítésével valósítható meg. A turisták egyre inkább igénylik a helyi élelmiszereket és azok megjelenését a helyi vendéglátás kínálatában. Ugyan a minőségi helyi termékek előállításának bővülése, a helyi vendéglátásban történő felhasználás, a beszállítói kapcsolatok kialakítása sokszor nehézségekbe ütközik (GONDA et. al. 2021).

2. A kulturális értékek megóvása és hasznosítása

Az ENSZ (2022) fenntartható fejlődési céljai 17 prioritásra összpontosítanak az elkövetkező évtizedekre vonatkozóan. A globális célok e kerete elsősorban a fejlődő országok problémáira

fókuszál, beleértve a szociális problémákat is. Érdekes azonban, hogy a 169 alcél és a hozzájuk rendelt 231 mutató nem tartalmaz a kulturális örökség védelmére vonatkozó ajánlásokat. Ezek kiegészítő elemként, nem kötelező erejű eszközként, a nemzetállamok ajánlásaira válaszul kerültek csupán be a célok leírásaiba. A fejlődési prioritásokban megfogalmazásra kerül, hogy a turizmus elősegítheti a kultúrák közötti megértést, a toleranciát és a kölcsönös tiszteletet; befogadóvá teheti a természeti és kulturális sokszínűséget, és azt, hogy minden nemzet és régió hozzájárulhat a fenntartható fejlődéshez. Ezen leírás a 11. célkitűzésben magában foglalja a kulturális örökség védelmét (A városok és más emberi települések befogadóvá, biztonságossá, ellenállóvá és fenntarthatóvá tétele) és a helyi kultúra fenntartására irányuló erőfeszítéseket a 12. célkitűzésben (A fenntartható fogyasztás és termelés fejlesztése).

Az uniós jogszabályok áttekintése azt mutatja, hogy a kulturális örökség kérdésével már meglehetősen korán, 1972-ben foglalkoztak. Az Európai Parlament 2006-ban közzétett állásfoglalása kifejti a kulturális örökség hozzájárulását az európai integrációhoz, a közös védelmi intézkedések szükségességéhez, a vidéki területek sebezhetőségének megfékezését, és ösztönzőként pénzügyi támogatást biztosít. A Lisszaboni Szerződésről azt mondják, hogy hatékonyabbá tette az Uniót, a Közösség és a tagállamok közötti egyértelmű hatáskörök szétválasztásával, és létrehozta az európai „kulturális menetrendet”, amelyben a kulturális sokszínűség és a kultúrák közötti párbeszéd a hatékonyság egyik eszközévé vált. Kijelenti, hogy a kulturális politikáknak elő kell mozdítaniuk a társadalmi befogadást, ösztönözve az együttműködést, valamint a tapasztalatok és a bevált gyakorlatok megosztását a különböző területek szereplői és szintjei között. 2018-ban elfogadták az Európai Unió új kulturális menetrendjét (EC 2018). A kulturális ágazat fejlesztése három stratégiai célkitűzés - gazdasági, társadalmi és külső dimenzió - köré szerveződik a társadalmi kohézió és jólét erősítése érdekében. Hangsúlyozni kell, hogy a közösségi források így lehetőséget teremtenek a tanulás előmozdítására az egyes országokban, a kulturális részvétel támogatására és a kreatív iparágak által megkövetelt készségek elsajátításának támogatására.

A kulturális örökség fogalmát ma már nemcsak az épített örökség védelmére, hanem a társadalom különböző szintjein az identitás építésére is használják (ERDŐSI-SONKOLY 2004). Ezt a sajátos kulturális tőkét a leginkább a turisztika képes hasznosítani (GONDA 2016). A kulturális tőke több dimenziója jelenik meg a szakirodalomban (RIEGL 1996; MÁTÉ 1999, LŐVEI 2020): gazdasági, társadalmi és környezeti-ökológiai. A turizmus leggyakrabban a kulturális örökség gazdasági dimenziójához kapcsolódik, és elvárásként fogalmazódik meg, hogy nyereséges legyen, olyan értéket teremtsen és adjon át, amely versenyképessé teheti a vizsgált területet. Az egyes országok versenyképességét egyre inkább a láthatatlan, sajátos, egyedi eszmeiségük határozza meg: a kulturális örökségük, amelyet ma már a külföldi befektetők is figyelembe vesznek. A kulturális örökség társadalmi dimenziója két fő elemet foglal magában: a történelmet (gazdaságtörténet) és a közösséget. A közösség az örökség legfőbb hordozója és őrzője, így a közösség társadalmi tőkéje rendkívül értékes. Az örökségvédelem egyszerre jelent élményt a turisták számára és generál egyéb hatásokat a helyi lakosság számára. A történelmi örökség szerepe tükröződhet például az oktatás vagy a közösség kultúrájában is. A környezeti-ökológiai tényezők is rendkívüli szerepet tölthetnek be – gondoljunk csak a helyi értékekre alapozott gazdaságfejlesztésre vagy az aktív turizmusra. A vidéki térségek integrált személetet kell kövessenek ebben a tekintetben is, mivel a táj, a környezet is megjelenhet, mint kulturális örökségi tényező; így az ökológiai gazdálkodás, vagy a kirándulóturizmus szabályozása, a kultúrtáj együttes kezelése jelent fenntartható szemléletet. A kulturális örökséget ugyanakkor számos veszély fenyegeti – a látható népességcsökkenésen kívül: az urbanizáció felgyorsulása, a vidéki térségek kiüresedése; a gazdasági szerkezet nyomán átalakuló társadalmi szerkezet; a háborúk és természeti katasztrófák - amelyek nemcsak az épített örökség megsemmisülését jelentik, hanem a meglévő városrészek,

településszerkezetek lerombolását is. Az újjá- vagy átépítés már magában hordozza a kulturális örökség egy részének elvesztését: az új társadalom lehet, hogy már nem képes vagy nem hajlandó befogadni azokat a tradíciókat, amelyek eddig meghatározóak voltak a településen, a térségben (NEMES-ORBÁN-TOMAY 2022).

Közép- és Kelet-Európa országainak elmúlt százéves történelme azt mutatta meg számunkra, hogy a határváltozások leginkább politikai, nemzetállami szerepeket módosítottak, a határtérségekben élők emberi és gazdasági kapcsolatai állandónak tekinthetőek. Ezen térségek kulturális tőkéje igazán értékes, nemcsak a benne élő nemzetiségek és hagyományaik miatt, hanem az asszimilálódó és mégis a tradíciókra építkező benne élők miatt. Az elsősorban Közép-Európára értelmezett modell kidolgozásának időszerűségét több tényező határozza meg. A bipoláris világrend felbomlása óta eltelt három évtized megmutatta, hogy mely határmenti területek azok, amelyek nem voltak képesek a hatékony felzárkózásra és negatív gazdasági-társadalmi folyamatok jellemzik őket (PÉNZES 2022). A határok (részleges) megnyitása és az európai integráció lehetőséget adott az áruk, a személyek és a tőke szabad áramlására és sok térség ezzel a lehetőséggel élni tudott. De ennek, mint minden jelentős változásnak vannak vesztesei, akik kevésbé profitáltak belőle vagy éppen hátrányosan érintette őket a folyamat. Ugyanakkor megfigyelhető a vidék felértékelődése, a nyugalom, az egészséges környezet és a biztonság előnyeinek figyelembevétel. Ez a városi lakosság vidékre költözését, szabadidős és turisztikai fogyasztási szokásaira is hatással van, amit a Covid-19 pandémia csak felerősített. A másik jelentős változás a digitalizáció, amely bizonyos alapvető infrastrukturális ellátottság esetén, lehetővé teszi a távoli munkavégzést, szolgáltatások elérhetőségét, a kommunikációs csatornák zavartalan működését. Szintén a digitalizáció és az automatizáció teszik lehetővé a vidéki vállalkozások számára a hatékony marketing és menedzsment technológiák alkalmazását.

3. A határmenti térségek együttműködése

A határmenti térségek speciális helyzetét a szomszédos országokon (gazdasági és társadalmi szerkezetén, politikai berendezkedésén) kívül nagy mértékben befolyásolhatják az elválasztó határok típusai. A politikai határok, államhatárok átjárhatóságát az egyes országok közötti diplomáciai kapcsolatok is alakíthatják. A határok összekötő szerepét jelentős mértékben módosíthatja a természetes vagy mesterséges akadályozó tényezők (időbeliség: állandó vagy ideiglenes, régóta létező, változó stb.), azaz az átjárhatóság infrastrukturális elemei (ERDŐSI 2009). A határmenti térségek együttműködésének különböző típusai határozhatóak meg Martinez modellje alapján (HARDI 2008, MARTINEZ 1994):

- elidegenedett határtérségek
- egymás mellett létező határmenti térségek
- kölcsönösen együttműködő határmenti térségek
- integrált határtérségek

A területfejlesztés szempontjából az egyes típusokra vonatkozható együttműködés foka a meghatározó, mellyel egyre magasabb szint érhető el, így kialakulhat az integrált határmenti régió, ahol a korlátozó tényezők megszűnnek és a szomszédos térségek gazdasági és társadalmi egysége létrejön. Az általunk kialakítani kívánt modell is integrált szemléletet követ; a kölcsönösen együttműködő határmenti térségek kerültek a vizsgálatunk fókuszába, ahol erős és állandó az integritás, a határok átjárhatóak, így a gazdasági és társadalmi kooperációknak nincsenek jelentős akadályozó tényezői, kialakulhat a térségek kölcsönösen előnyös együttműködése. A vidékfejlesztés egyik kiemelt területe a turisztika, így a határon átnyúló együttműködések egyik elsőrendű területe is. A turizmus segíthet sikeresen előmozdítani a határmenti régiók gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatainak fejlődését. Érvényesülhet a turizmus multiplikátor hatása, különösen a kulturális és ökoturizmusa, a fejlesztések főként

az elmaradott térségekre gyakorolhatnak számottevő hatást, segítve ezzel felzárkózásukat vagy éppen megszüntetik a leszakadásukat.

A gazdasági és társadalmi problémákkal küzdő határmenti térségek sok szempontból vegyes képet mutatnak, ez a diverzitás szembetűnő a demográfiai adatok vizsgálatakor is. A demográfiai mutatók romlása feltűnő jelenség, könnyen azonosítható az elvándorlás, az elöregedés, szélsőséges esetekben az elnéptelenedés (HORECZKI et al. 2023). A viszonylag kedvezőbb demográfiai mutatókkal, akár az országos átlagnál jobb természetes szaporulattal jellemezhető térségek esetében a probléma kevésbé szembetűnő. Az aktív, kezdeményező lakosok számának csökkenése, fiatalok elvándorlása, ingázása folyamatosan szívja el a vidék erőforrásait. Ezek inkább minőségi és nem mennyiségi jellemzők, vizsgálatuk konkrét vizsgálati területre vonatkozó alapos munkát igényel. Természetesen a negatív demográfiai folyamatok kölcsönhatásban vannak a helyi gazdaság állapotával. A megfelelő humán erőforrás és a lakossági kereslet csökkenés, a vállalkozások növekedését gátolják és a versenyképesség romlásához vezethetnek. Ez a helyi gazdaság meggyengüléséhez, akár elsorvadásához vezethet, aminek a következménye az üzleti alapon szerveződő szolgáltatások eltűnése. Ennek eredménye az is, hogy a lakosság egyre nagyobb arányban a központi költségvetésből szerzi jövedelmét (nyugdíj, állami szféra, szociális támogatások), önfenntartó képessége meggyengül. Ugyanakkor a lakosság jövedelmének túlnyomó részét nem helyben költi el, a multinacionális cégek, térségben működő vállalatok, közeli városokban működő szolgáltatókhoz kerülnek még a szűkös erőforrások is.

Ezek a problémák hatványozottan jelentkeznek a periférikus elhelyezkedésű településeken. Itt a vállalkozásoknak és a lakosságnak jelentős többletköltséget jelent az utazás, ingázás, szállítás. A lakosság és a vállalkozások energiafelhasználása nem hatékony, a jelentős kiadások csökkentik a szabad felhasználású jövedelem mértékét és a versenyképességet. A központi költségvetés számára terhet jelent a közszolgáltatások fenntartása, a középületek üzemeltetése és közösségi közlekedés finanszírozása. A források hiánya gyakran a közszolgáltatások minőségének romlásához, vagy elérhetőségük beszűküléséhez vezet.

A térbeli periférikus elhelyezkedés egyik oka éppen a határmentiség lehet, különösen, ahol a határváltozások a szervesen kialakult történelmi gazdasági egységeket elvágták. A határok fizikai és szellemi elválasztó ereje még a közjogi akadályok elhárulása után is érvényesül. A hasonló problémákkal küzdő területek esetében gyakran nem alakulnak ki integrált határtérségek, hiányoznak az ehhez szükséges gazdasági és társadalmi kezdeményezések, működő kapcsolatok és mobilitás.

4. A turizmusra alapozott területfejlesztési modell egy lehetséges vetülete

A határmenti társadalmi-gazdasági problémákkal küzdő térségek fejlődésének elősegítése egy komplex elméleti megközelítést igénylő feladat. Természetesen ez a területfejlesztés és turizmus összefüggését vizsgáló korábbi kutatások (AUBERT 2001, CSAPÓ et al. 2015) és a hátrányos helyzetű térségek fejlesztésének elméleti hátterén (FARKAS 2002, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI 2005) alapul, de ugyanakkor figyelembe veszi a határkutatás eredményeit is.

2. ábra: A területfejlesztési modell főbb elemei

Forrás: Saját szerkesztés

A modell három szorosan kapcsolódó gazdasági terület: a turizmus, a kirándulás és rekreáció valamint a helyi termék előállítás és értékesítés fejlesztésének összehangolásán alapszik. A kirándulás fogalma alatt a 24 óránál rövidebb ideig tartó rekreációs célú utazást értjük, amely esetében nem vesz igénybe a vendég szállás szolgáltatást. (LENGYEL 1994, MICHALKÓ 2004, MICHALKÓ-ILYÉS 2020).

A fejlesztés területileg egy több országot érintő határmenti térségre vonatkozik, ennek kiterjedés, mindig az adott vidék jellemzői alapján kerülhet meghatározásra. A célterület kijelölése során szükséges figyelembe venni a turizmus és rekreációt megalapozó kulturális és természeti értékek meglétét, bemutathatóságát és elérhetőségét. Szintén lényeges az aktív korú lakosság és a helyi aktorok, kezdeményező képességgel rendelkező szereplők jelenléte. A határon átnyúló együttműködés szerencsés esetben már kialakult társadalmi és gazdasági kapcsolatokon alapszik.

A modell létjogosultságát az adja, hogy a határmenti területek esetében éppen a sajátos földrajzi, történelmi és politikai körülmények miatt, léteznek kihasználatlan erőforrások. Ezen adottságok gazdasági hasznosításának keresleti és kínálati feltételeit egyaránt javíthatja, ha a helyi gazdaságfejlesztés és turizmus desztináció menedzsment egy határon átnyúló együttműködés figyelembevételével történik. A gazdasági fenntarthatósághoz szükséges kereslet növekedés egyik alapja lehet a határmenti együttműködés.

A modell kapcsán megcélzott célcsoport két részre osztható, a közvetlen célcsoport a desztináció megszervezésért és működtetésért felel, a követett célcsoport a fogyasztók és a helyi lakosság. A közvetlen célcsoport a térség aktív, cselekvőképes, kezdeményező szereplői:

- Helyi közösség képviselői, tisztségviselők,
- civilek, véleményvezérek

- Szálláshely üzemeltetők
- Turisztikai programok szervezői, attrakciók üzemeltetői
- Helyi termék előállítók
- Helyi szolgáltatók, kereskedők

Az elsődleges közvetett célcsoport a térségbe érkező turisták, kiemelten a határmenti térség által érintett országokból érkező vendégek. Ők jelentik a pénzügyi fenntarthatóság egyik alappillérét, elsősorban a szállásdíj bevételek révén. Ugyanakkor számolni, kell a turizmusban jelentkező szezonalitással és bizonyos szolgáltatások folyamatos keresleti igényével is (pl. éttermek, pékségek). Ezért indokolt a kisebb távolságból, de akár a határ túloldaláról, érkező kirándulók igényeit is figyelembe venni, akik biztosíthatják a hiányzó keresletet a magas minőségű termékek és szolgáltatások iránt. Végül, de nem utolsó sorban a helyi és környékbeli lakosság, akiknek az életminősége, közösségük és örökségük megőrzése az alapvető cél. Számukra olyan termékek és szolgáltatások válhatnak elérhetővé, amelyekért korábban utazniuk kellett, vagy kiszállítás révén voltak beszerezhetőek. Hasonló keresleti jellemzőik miatt ez utóbbi a csoporthoz sorolható és figyelemre érdemesek a nem rekreációs céllal a térségbelátogatók, az átutazók, a szomszédos országból bevásárlási céllal érkezők is.

3. ábra: A területfejlesztési modell vizuális ábrázolása

Forrás: Saját szerkesztés (bing.com/images/create felhasználásával)

Az említett kihasználatlan természeti és kulturális értékek fennmaradása sokszor éppen a határmenti elhelyezkedés, akár az évtizedekig lezárt határok következményei. A határ két oldalán gyakran vegyes etnikai és vallási háttérű népesség él, ugyanakkor közös történelmi és kulturális örökséget őriznek. A természeti értékek kapcsolódhatnak elválasztó elemekhez (folyók, hegygerincek), vagy éppen egy adott tájegységhez is. A táji adottságok és a kulturális örökség együttesen adják a helyi termékek és hagyományok jellemzőit és egyediségét. A veszélyben lévő természeti értékek, a kultúrtáj és kulturális örökség megőrzése széles körben felismert és támogatott cél, ami hosszú távon csak a helyi közösségek megerősítése révén érhető el.

A pozitív imázs kialakításának egyik eleme a határmentiség, mint adottság pozitív értelmezése, a benne rejlő lehetőségek hasznosítása és kommunikálása. Jelenleg a hátrányos helyzetű térségek a fejlett területek támogatásától függenek, ugyanakkor csekély anyagi és emberi erőforrásaikat sokszor éppen ez utóbbiak hasznosítják. A külső szereplők által megvalósított beruházások pedig természeti és kulturális értékeiket veszélyeztethetik. Cél, hogy ezek a

térségek kevésbé terheljék meg a központi költségvetést, ugyanakkor az örökség megőrzését és demográfiai utánpótlást biztosító rekreációs terekké váljanak.

1. táblázat: A modellhez kapcsolódó célok, beavatkozások és megvalósításhoz szükséges adottságok

Célok	Adottságok	Beavatkozások
Turizmus határokön átnyúló fejlesztése	A határ mindkét oldalán azonos tematikához kapcsolód turisztikailag hasznosítható kulturális örökség. Turisztikai alpinfrastruktúra rendelkezésre áll vagy kialakítható (szálláshelyek, attrakciók, közlekedési hálózat, szolgáltatások) Határok átjárhatók, nincsenek adminisztrációs akadályok, közbiztonság megfelelő.	Turizmus desztináció menedzsment összehangolása, integrálása Határon átnyúló kulturális tematikus utak létrehozása Szálláshely kínálat fejlesztése Turisztikai attrakciók és programok integrált fejlesztése a határmenti térségekben
Nyitott határmenti rekreációs térségek	Nagyobb város vagy városok vannak a régióban, amelyek lakossága igényli a vidéki térségek felkeresését Szabadidő eltöltéséhez megfelelő vagy kialakítható infrastruktúra és szolgáltatások. Megfelelő közutak és alternatív közlekedési lehetőségek (kerékpár, vasút, vízi közlekedés).	A térségben élő városi lakosság számára garantált szabadidős programok kialakítása, rendezvények szervezése A kirándulások és rekreációs tevékenység infrastrukturális feltételeinek megteremtése A városi lakosság igényeihez igazodó rekreációs szolgáltatások kialakítása
Helyi termékek és szolgáltatások elérhetőségének fejlesztése	Nagyüzemi monokultúrák mezőgazdaság helyett kisebb gazdaságok, kertészet és állattartás. Tradicionális élelmiszerek, magas minőségű helyi alapanyagokra épülő vendéglátás. Kézművesség és élő népművészeti hagyományok. Magas minőségű szolgáltatások kialakítása, a helyi szolgáltatások kihasználtságának növelése	Helyi termékek és szolgáltatások, kiemelten a helyi feldolgozott élelmiszerek kínálatának növelése. A határmenti térségek helyi termék piacának összefogása, közös piaci kezdeményezések kialakítása. Határon átnyúló termelési együttműködések kialakítása a méretgazdaságosság elérése, a megfelelő nagyságú felvevőpiac elérése érdekében.

Forrás: Saját szerkesztés

A három célterület fejlesztési lehetőségeit, a területre jellemző adottságokat külön-külön és együttesen is szükséges értékelni. Az egyes desztinációk esetében egyedileg javasolt a prioritások meghatározása a beavatkozások tervezése során. A jó turisztikai adottságok és kiépült infrastruktúra ugyanúgy adhatja a térség fejlesztésének alapját, mint egy közeli nagyváros által generált rekreációs igény vagy helyi termék kereslet.

Az alapvető beavatkozások az elméleti modell gyakorlati megvalósítása során a desztináció menedzsment megszervezése, a városi lakosság rekreációs igényének kielégítése és helyi termékek és szolgáltatások kínálatának fejlesztése lehetnek. Ezek tervezését, kialakítását és működtetését a határ két oldalán integráltan, kölcsönösen együttműködve célszerű megvalósítani.

5. A térbeli alkalmazás lehetőségei

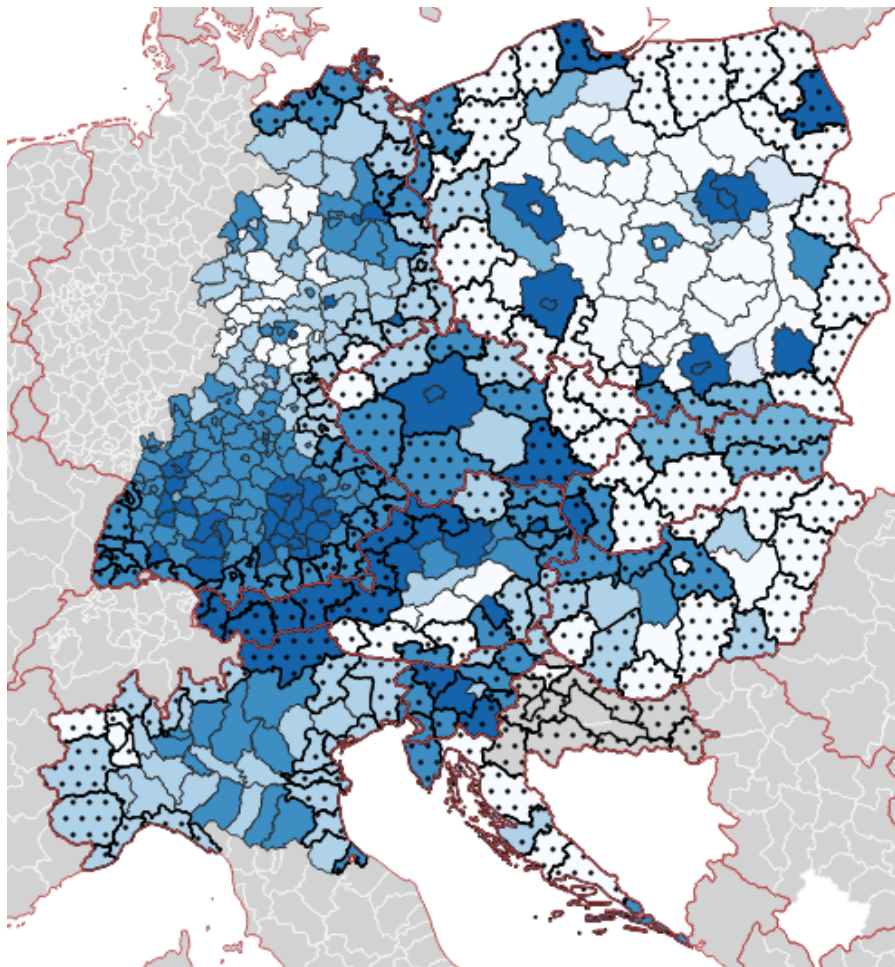
A modell elméleti alkalmazhatóságát az INTERREG Central-Europe programterületén kívánjuk tesztelni (4. ábra). A támogatási program földrajzi kerete kiváló terep a vidéki, határon átnyúló térségek elemzésére. A makrorégió történelmi jegyei, fejlődési pályája számos hasonlóságot előre jelez, mint például a romló demográfiai viszonyok. Az elmúlt években azt tapasztalhattuk, hogy ez a térség nettó népességkibocsátó, népessége nemcsak öregszik, hanem a tartós kivándorlás is egyszerre sújtja. Az EUROSTAT adatai alapján végzett elemzésünk azt tárta fel, hogy a közép-európai térben főként a határtérségek népessége a leginkább sérülékeny (az ábrán fehérrel, illetve világos kékkel jelzett területek). A perifériára kerülés a vizsgált makrorégióban egyre súlyosabbá válik nemcsak az egyes településeken, hanem már a társadalmi csoportokon belül is.

Első lépésként a 2016-2020 közötti népesség-dinamikát vizsgáltuk, éves átlagokat alkalmaztunk NUTS3 szinten. Az átlagok használatával kiküszöbölhetők az egyes évek kiugró értékeinek torzítása, azonban az öt év átfogó értékeiből jól tudunk következtetni a fontosabb népesedési folyamatokra. A vizsgált 457 NUTS3 területi egység közül 216-ot érint a népességfogyás, ugyanakkor különböző relációkban: 105-öt a természetes népességfogyás és az elvándorlás egyidejűleg. Csupán 4 térséget azonosítottunk, ahol a vizsgált időszakban természetes szaporodás és elvándorlás egyidejűleg jelentkezett: mindegyik Lengyelországban. 107 térségben pedig a természetes fogyás mellett odavándorlás tapasztalható, viszont még ez sem képes ellensúlyozni a csökkenést (jellemzően Német- és Olaszországban). A fővárosi és jellemzően a térség nyugati felén elhelyezkedő régiókban ugyanakkor már népességnövekedés tapasztalható: a legjellemzőbb az természetes fogyás ellenére magas odavándorlási arány, amely elsősorban Németországban, Olaszországban, Ausztriában és Szlovéniában látható.

A legrosszabb helyzetben lévő területek többnyire határmenti térségekben találhatók. Bár a határmenti térségekben nagyon sokszínű demográfiai folyamatok tapasztalhatók, a vizsgált térség teljes keleti része Schengeni- részben EU-s külső határ is, ahol a napi szintű ingázást nagyban korlátozza a határellenőrzés.¹ A határmentiség láthatóan főleg a keleti és déli, azaz lengyel, szlovák magyar és horvát határoknál jár együtt negatív demográfiai folyamatokkal, a Schengeni-övezet belső határai közötti (pl. Cseh-német, osztrák-szlovén, osztrák-német) határok esetében, részben a nemzetközi vándorlás (LADOS-BRUCKER 2023), részben a szuburbanizációs folyamatok következtében, népességnövekedés tapasztalható. Rossz demográfiai mutatókkal jellemezhetők általánosságban a hegyvidéki területek (pl. Aosta-völgye Olaszországban, Kelet-Tirol és Karintia Ausztriában, vagy a Kárpátok területe Szlovákiában és Lengyelországban), de jól kivehető a kelet-csehországi (Olomouc, Morva-Szilázia) és a lengyel sziláziai területek.

¹ Fontos megjegyezni, hogy a vizsgálatba nem vettük figyelembe a 2020-as COVID-19 járvány óta ideigelenesen bevezetett határellenőrzések hatásait.

4. ábra: A demográfiai viszonyok alakulása a kiválasztott térségben (2016-2020)

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgálatból kirajzolódnak azok a térségek, amelyek kedvezőtlen népesedési folyamatokkal rendelkeznek, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a NUTS 3-as területi szint csak egy bizonyos elemzésre ad lehetőséget. A jelenlegi elemzési szint sajnos további térbeli egyenlőtlenségeket rejt magában, a pontosabb eredmények (pl. tényleges perifériák) lehatárolásához részletesebb területi adatok és további vizsgálatok szükségesek.

6. Összegzés

A turizmusra alapozott területfejlesztési modell keretének felvázolása során azokra a tényezőkre helyeződött a hangsúly, amelyek a helyi lakosság életminőségére pozitív hatást gyakorolhatnak a helyi gazdaságfejlesztés és a kulturális örökség védelme révén. A modell megalkotásával egyszerre kívánjuk a térségek ismertségét, sikerességét, fejlődési pályáját visszaállítani és a sérülékenységüket (legyen az környezeti/klimatikus vagy társadalmi) csökkenteni. A modell megalkotása három fő ismérv mentén épül fel. A helyi gazdaságfejlesztésben használt helyi termékek és kapcsolódó szolgáltatások, helyi termelők, a turisztikai attrakciók és a rekreáció integrált szemléletében. A módszerünk fő célja a főként vidéki, határmenti térségekben azokat az alternatív jövedelemszerzési lehetőségeket beazonosítani és javítani, amelyek a térségek jövedelemtermelő képességét növelni képesek, miközben csökken a sérülékenység az adott területeken.

Kutatás további fázisaiban a demográfiai viszonyok részletes bemutatásával, a gazdasági folyamatok elemzésével foglalkozunk. A romló demográfiai viszonyok gyengülő gazdasági teljesítményét kívánjuk statisztikai adatokkal igazolni; valamint a vizsgált térség

problématérképét is feltárjuk, megrajzoljuk. A problématérkép és a modelljavaslat alapján a területi egyenlőtlenségek mérséklésére vonatkozó fejlesztéspolitikai ajánlásokat fogalmazzunk meg a határmenti térségek turisztikai együttműködésének erősítésére.

Irodalomjegyzék

- AUBERT A. (2001): A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. *Turizmus Bulletin* 5(1): 44-49.
- CSAPÓ J. – ČELAN, T. J., - TRÓCSÁNYI, A. (2015): A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013). *Területfejlesztés és Innováció* 9(2): 22-31.
- COPUS, A. – KAHILA, P. – FRITSCH, M – DAX, T. – KOVÁCS K. – TAGAI G. – WEBER, R. – GRUNFELDER, J. – LÖFVING, L. – MOODIE, J. (2020): *ESCAPE. European Shrinking Rural Areas: Challenges, Actions and Perspectives for Territorial Governance: Applied Research*. European Spatial Planning Observation Network (ESPON), Luxemburg.
- DROTÁR N. – SZALÓK CS. – HANUSZ Á. (2016): Fejleszthető turisztikai értékek Tokaj-hegyalján. *Turisztikai És Vidékfejlesztési Tanulmányok* 1(3): 18-32.
- ERDŐSI F. (2009): A határok szerepe Kelet-Európa nemzetközi közlekedésében. In: Tóth, J; Pál, Á; Szónokyné, Ancsin G (szerk.): *Tanulmánykötet a 80 éves Krajkó Gyula professzor tiszteletére*, Szeged, Magyarország: SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 87-96.
- ERDŐSI P. – SONKOLY G. (2004): *A kulturális örökség*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- FARKAS T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéstudományok és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom* 16(1): 41-57.
- FEKETE M. (2016): A Falusi Turizmus fejlődése Magyarországon és az Európai Unióban A FATOSZ és az EUROGITÉS partnerkapcsolata. *ACTA PERIODICA* 11: 45-55.
- GONDA T. (2016): *A turisztikai termékfejlesztés elméleti alapjai*. PTE KPVK, Szekszárd.
- GONDA T. (2021): *A vidéki örökségi értékek szerepe az identitás erősítésében, a turizmus- és vidékfejlesztésben*. Orfűi Turisztikai Egyesület, Orfű.
- GONDA T. – ANGLER K. – CSÓKA L. (2021): A helyi termékek turizmusban betöltött szerepe. *Marketing & Menedzsment* 55(4): 39-49. <https://doi.org/10.15170/MM.2021.55.04.04>
- HARDI T. (2008) A határtérség térszerkezeti jellemzői. – *Tér és Társadalom* 22.(3.), pp. 3-25.
- HIDALGO, D. E. B. – HORECZKI R. (2022): Innovative and Sustainable Cultural Heritage for Local Development in the Face of Territorial Imbalance. *ACE: Architecture, City and Environment* 17(50): 11374. <https://dx.doi.org/10.5821/ace.17.50.11374>
- HORECZKI R. – EGYED I. (2021): Small town development in peripheral areas. *DETUROPE - The Central European Journal of Tourism and Regional Development* 13(2), 52-65. <https://doi.org/10.32725/det.2021.013>
- HORECZKI R. – SZABÓ T. (szerk.) (2022): *A vidéki Magyarország a pandémia korában: IX. Falukonferencia*. KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs.
- KECSKÉS L. (2011): *EU-Jog és jogharmonizáció*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

- HORECZKI R. - LADOS G. - NAGY D. (2023): *Közép-Európa határtérségeinek népességdinamikája 2001-2020 között*. Kézirat.
- KOÓS B. (2022): Agrárfoglalkoztatás a COVID árnyékában. In: Horeczki R. – Szabó T. (szerk.): *A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia*. KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 155-163.
- KOVÁCS K. – TAGAI G. (2021): Shrinking Rural Areas: Demographic and Broader Interconnections of Population Decline in Hungary. *TERRA: REVISTA DE DESARROLLO LOCAL* 7(8): 415-441.
- LADOS G. – Brucker B. (2023): Az Európai Unió belüli és harmadik országbeli migráció Magyarországon. In: Koós B. (szerk.): *Területi riport 2023*. KRTK Regionális Kutatások Intézete: Budapest, 41-64.
- LADOS G. – HEGEDŰS G. (2016): Returning home: An evaluation of Hungarian return migration. *HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN* (2009-) 65(4): 321-330.
- LEMPEK M. Z. – TÉSITS R. (2021): A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklósi járás példáján. *Modern Geográfia* 16(2): 87-112.
- LENGYEL M. (1994): *A turizmus általános elmélete*. KIT Képzőművészeti kiadó, Budapest.
- LŐVEI P. (2020): Örökségvédelem versus műemlékvédelem: a nagy hal megeszi a kis halat. In: Szívós E. – Veress D. (ed.). *Örökség, történelem, társadalom. Rendi társadalom – polgári társadalom* 32. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 9-24.
- MARTINEZ, O. J. (1994): The dynamics of border interaction. New approaches to border analysis. In: Blake, G. (szerk.): *World Boundaries I*. Routledge, London, 1-15.
- MÁTÉ ZS. (1999): Kulturális örökség, mint térségi összefüggésrendszer. *Falu Város Régió* 6. 3-8.
- MICHALKÓ G. (2004): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- MICHALKÓ G. – ILYÉS N. (2020): A nemkonvencionális turisztikai mobilitás magyarországi sajátosságai, különös tekintettel a turizusból származó bevételek növelésének lehetőségére. *Turizmus Bulletin* 20: 6-18. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2020v20n4.1>
- MIKHÁZI Zs. – SALLAY Á. – MÁTÉ K. – CSEMEZ A. (2018): A borturizmus múltja, jelene és jövője az Etyek-Budai borvidéken. *Turizmus Bulletin* 18(1): 4-16.
- NEMES G. – ORBÁN É. – TOMAY K. (2022): Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. *SZOCIOLÓGIAI SZEMLE* 32(1): 88-113.
- PENTZ M. (2023): A vidéki örökségi értékek innovatív turisztikai hasznosítási lehetősége a tematikus utak segítségével. *Területfejlesztés és Innováció* 16(1): 23-33.
- PÉNZES J. (2022): A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 19(1): 20-32.
- RIEGL, A. (1996): The modern cult of monuments: its essence and its development. In: Stanley-Price, N. – Talley, M. – Melucco Vaccaro, A. (szerk.): *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Getty Conservation Institute, Los Angeles, 69-83.
- SPIEGLER P. (2012): A turizmus révén felértékelődő vidék: Baranya. *Comitatus Önkormányzati Szemle* 22(209): 107-119.

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom* 19(3-4), 111-137.

Egyéb források

EUR-LEX= Official Journal of the European Union (2006): European natural, architectural and cultural heritage in rural and island regions. European Parliament resolution on the protection of the European natural, architectural and cultural heritage in rural and island regions (2006/2050(INI)). C 305 E/254

EUROPEAN COMMISSION (2007): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának Közlemény az európai kulturális programról a globalizálódó világban. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52007DC0242> (2023.01.20.)

EUROPEAN COMMISSION (2018): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az új kulturális menetrendről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52018DC0267> (2023.01.20.)

ENSZ FENNTARTHATÓSÁGI CÉLOK 2022: <https://sdgs.un.org/goals> (2023.11.10)

POPOVIC, M. (2023). <https://milospopovic.net/visualizations/> (2023.11.10)